

MIRSODIQ TOJIYEVNING “BAYRAM UVETYURASI” ASARINI DIRIJYORLIK QILISH MASALALARI

Karabayev Abdumajid Nagimovich

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi

"Orkestr dirijyorligi" kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada atoqli o‘zbek kompozitori Mirsodiq Tojiyevning "Bayram uvertyurasi" asar tahlil etiladi, uni to‘g‘ri talqin qilish masalalari hamda orkestr bilan ishlash jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularning yechimlari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: dirijyor, orkestr, kompozitor, musiqiy shakl, musiqa cholg‘ulari, tembr, uslub, dinamika.

O‘zining yaratgan asarlari bilan o‘zbek simfonizmi rivojiga ulkan hissa qo‘shgan kompozitor – bu shubhasiz, Mirsodiq Tojiyevdir. Kompozitor o‘zbek milliy simfonizmining eng yorqin namoyondasi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. O‘zining ko‘plab asarlarida o‘zbek xalqi tarixidagi obrazlar va fojeaviy xodisalarni aks ettiradi. Milliy ohanglarni simfonik musiqada jarang sochdirish uchun ko‘p izlanishlar olib borgan. Shuning uchun ham uning asarlarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mirsodiq Tojiyevning ijodiy merosida “Bayram uvertyurasi” alohida o‘rin tutadi. 1985-yilda premerasi bo‘lib o‘tgan ushbu asar hozirgi kunga qadar orkestrlar repertuaridan tushmay kelmoqda. Asarning tantanavorligi, milliy obrazlarning yorqin ifodalanganligi, orkestr cholg‘ularidan mahorat ila foydalanilganligi asar muvaffaqiyatining sababchisidir.

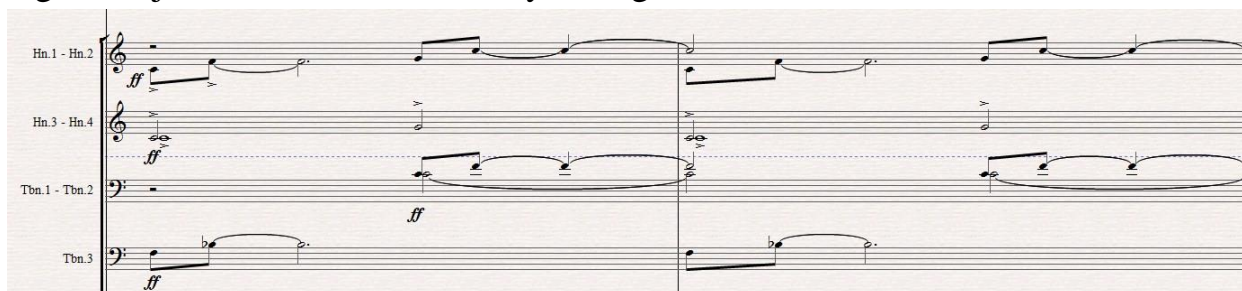
Uvertyura qisqartirilgan sonata allegrosi shaklida yozilgan¹ bo‘lib, unda kirish qism va koda ham mavjud. Kirish qism 4/4 o‘lchovida bo‘lib, asar sur‘ati tez bo‘lganligi uchun, uni *alla breve* tarzida, ya‘ni 2 ga dirijyorlik qilish kerak. 3-taktdan zarbli cholg‘ular bilan birga ijroni boshlayotgan alt, violonchel, kontrabaslar partiyasi o‘tkir va qisqa-qisqa shtrixda chalinishi kerak:

The image shows a musical score snippet for three instruments: Viola, Violoncello, and Contrabass. The time signature is 4/4. The key signature has one flat (B-flat). The score is marked *ff* (fortissimo). The Viola part starts with a rest, followed by a series of eighth notes. The Violoncello and Contrabass parts also start with a rest, followed by a series of eighth notes. The Viola part has a dynamic marking of *ff* and a *v* (vibrato) marking. The Violoncello and Contrabass parts also have a dynamic marking of *ff* and a *v* marking.

Asarga milliy ruh berish uchun kompozitor nog‘ora cholg‘usini partituraga

¹ Yunusov R. Mirsodiq Tojiyev. Monografiya. T.: Musiqqa. 2018. 2016-bet.

kiritadi. Shu bilan birga, o‘zbek bayram marosimlarini karnay cholg‘usiz tasavvur etib bo‘lmaganligi sabab, misli damli cholg‘ular asarning boshidanoq, barchani bayramga chorlab, karnay imitatsiyasini ijro etishadi. Valtorna va trombonlarning galma-galdan ijro etishi bir necha karnaylarning effektini beradi:

Ushbu motivni ijro etishda dirijyor misli-damli cholg‘ular ijro eta oladigan darajagi quyuq auf berib, ularning asar sur‘atini cho‘zib qo‘ymasliklariga e‘tibor qaratishi kerak. 4 taktdan so‘ng yangi mavzu yog‘ochli-damli cholg‘ular va trubalar tomonidan ijro etiladi:

Bu mavzuni ijro etishda sozandalar har bir nota uchun alohida chuqur nafas olib, og‘irroq urg‘u berishlari kerak. Yana bir ahamiyatli jihat – bu mavzuning 3-taktidagi trioldir. Sozandalar ko‘pincha har bir triolga urg‘u beraman deb, o‘lchovdan chiqib ketishlari kuzatiladi. Buni oldini olish uchun, triolga yarimtalik notalarga berilgan kabi og‘ir aksent emas, balki yengilroq urg‘u bilan ijro etishlari lozim.

Shu bilan birga, aynan shu vaqtda dirijyor "karnay" partiyasini ijro etayotgan valtorna va trombonlarning ijro dinamikasini ozgina pasaytirishi kerak. Chunki, agar "karnay"lar baland dinamikada qolib ketadigan bo‘lsa, asosiy mavzu eshitilmay qolishi ehtimoli mavjud. Kirish qism yakunlangach, 3/4 o‘lchovidagi asosiy mavzuga o‘tiladi:

Mavzuning ijrosida stakkatolarning aniq ijro etilishiga va passajlarning ravon, hech bir notasi tushib qolmasligiga ahamiyat berish zarur. Dirijyorlik qilishda esa tekis 3/4 o‘lchovini ushlab kerak.

Aynan shu vaqtda jo‘rnavor vazifasini o‘tayotgan fagot, valtorna, 2-skripkalar va violonchellar ijro etayotgan sakkiztalik notalar bo‘shashib qolmasligi darkor.

Asosiy mavzuning 4-taktida trombonlarda kelayotgan kuyidagi motivga aniq aʼuf berib, *glissandoni* boʻrttirib koʻrsatib berish kerak:

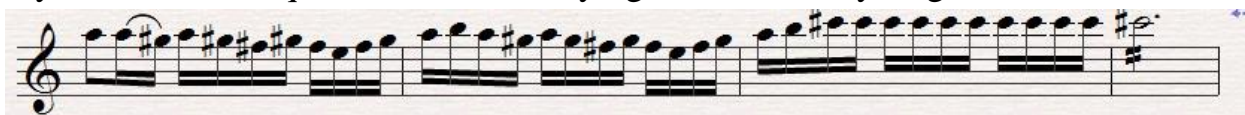
Oʻng qoʻl bosh mavzu bilan band boʻlganligi uchun, ushbu motivni dirijyorlik qilish uchun chap qoʻlni biroz oldinga chiqarib, 2-hissaning yarmiga aʼuf berib, 3-hissada qoʻlning oʻzida *glissandosimon* harakat qilish kerak. Bu harakat sozandaning oʻz vaqtida va ifodali ijro etishi uchun zarurdir.

8-raqamda kelgan *tutti* vaqtida trubalarda ritmik surat berilgan:

Ushbu ritmik motiv butun orkestr ichidan ajralib turishi va dirijyor trubachilarga alohida aʼuf berishi darkor. Shu bilan birga sozandalar odatiy "pa-pa-pa" tarzida puflash bilan emas, balki "ta-ta-ta" puflashi orqali ijro etishlari kerak.

Ikki taktlik umumiy akkordlardan keyin torli cholgʻular guruhi (kontrabasdan tashqari) partiyasida keladigan yangi bogʻlovchi motiv ijrosida sozandalar oʻrtasida umumiy ansambl hosil qilib, bir kishi chalayotgandek holatni yuzaga keltirish kerak:

Buning uchun dirijyor har bir takt boshida aniq aʼuf berishi kerak.

Asarning birinchi qismida asosiy mavzu bir necha cholgʻular guruhida ijro etiladi. Ularning barchasida yuqorida aytib oʻtilgan jihatlarga ahamiyat berish zarur (stakkatolar aniqligi, passajlar ravonligi, umumiy ansambl).

Yondosh mavzu 2/4 oʻlchovida yozilgan boʻlib, 1-qismga kontrast sifatida lirik xarakterda keladi. 2 takt usuldan soʻng asosiy mavzu ingliz burgʻusi va alt sozlarida ijro etiladi.

Ushbu mavzuning ijro etishda dirijyor qoʻllari mayin harakatlanishi va *legato* shtirixini oʻzida aks ettirishi kerak. Mavzuni kam sonli sozandalar chalayotganligi uchun joʻrnazovlik qilayotgan truba, litavra, 1-2-skripka va violonchellar ijrosini iloji boricha *pianissimo* dinamikasiga tushirish kerak.

Kompozitor bu yerda oʻzbekona usuni aks ettirish uchun, zamonaviy kompozitorlik xos boʻlgan element – torli cholgʻularda dekaga urish uslubidan foydalanadi:

Kamon bilan skripka qobig'iga urib ijro etiladigan bu usulni chalishda shovqinli tovushning ko'payib ketmasligini dirijyor boshqarishi kerak.

Reprizaga qaytishda fagot, kontrafagot, alt, violonchel va kontrabas cholg'ularida ijro etiladigan mavzuda ko'pincha tempdan chiqish hollari kuzatiladi (bu ba'zida tezlashtirish, yoki aksincha, ortga tortish). Buning oldini olish uchun 8 talik notalar yozilgan stakkato shtrixida uzib, 16 talik notalarni esa biroz yengilroq, ya'ni detashe va stakkato o'rtasidagi uncha qo'pol bo'lmagan shtrixda chalinishi kerak. Shundagina sozandalar o'rtasidagi birlikka erishish mumkin.

Repriza qismi tugagach, kompozitor kirish qismining ham qisqartirilgan qaytarilishini beradi. Bu yerda bo'lim boshida aytib o'tilgandek 2 ga dirijyorlik qilib, triollar ijrosida sur'atning o'tirish qolmasligiga ahamiyat berish kerak.

Koda qismiga kelganda yog'ochli-damli cholg'ular va torli cholg'ular unison ijrosidagi yondosh partiyaga ustiga o'rta qismda lirik xarakterda berilgan mavzu, bu safar tantanavor, zalvorli xarakterda beriladi.

41-raqamdan asosiy mavzuning qismlari kanon sifatida orkestr ijrosidan o'tadi. Bunda dirijyor har bir cholg'uning o'z vaqtida tushishi uchun aniq auf berib, umumiy holatni nazorat qilishi kerak.

45-raqamga kelib, butun orkestr *ff* dinamikasida ijro etadi. Dirijyor bu vaqtda misli-damli cholg'ular guruhida kelayotgan mavzuga dirijyorlik qilishi va uni ajratib ko'rsatishi darkor. Asar *fff* dinamikasida orkestr *tuttisi* bilan yakunlanadi.

Ushbu tahlildan xulosa qilamizki, kompozitor simfonik orkestr sozlari imkoniyatidan keng foydalanib, o'ta chiroyli bezaklar orqali o'zbekona bayram manzarasini nozik did bilan tasvirlagan.

M.Tojievning "Bayram uvertyurasi" O'zbekiston kompozitorlari ijod maxsullari orasida bugungi kunda eng ko'p ijro etiladigan asarlardan biridir. Muallifning milliy musiqa sir-asrorlaridan boxabarligi, orkestr imkoniyatlaridan ustamonlik bilan foydalanganligi, bayram manzarasini go'zal tarzda ochib berganligi asar muvaffaqiyatiga sabab bo'lgan desak mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Yanov-Yanovskaya N.S. Uzbekskaaya simfonicheskaya muzika. Toshkent: G‘afur G‘ulom. 1979.
3. Jabborov A.X. O‘zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi. 2004.
4. Neymer V.B. Psixologiya dirijirovaniya. Musiqa. T., 2010.
5. Xaqnazarov Z. O dirijirovanii. T. 2012.
6. Yunusov R. Mirsodiq Tojiyev. Toshkent 2018.